

Nemes Ilona

Arisztodemokraták

Gróf Révay József: Mások megértéséről;
Kisnemesek Tajnán

Arisztokratának születik az ember, demokratává lesz – ha lesz. Ily módon az arisztodemokrata lehet antinómia (azaz feloldhatatlan ellentmondás), de lehet paradoxon (*látszólag* feloldhatatlan ellentmondás) is.

Ha antinómiákban gondolkodunk – feloldatlan feszültségtől *sz szenvedünk*. Ha paradoxonban: ellentmondások feloldásán gondolkodunk, sőt *dolgozunk*.

Miért érdemes ezzel foglalkozni? Egyrészt azért, mert a szenvedés nem kellemes – ám megszokható. Másrészt azért, mert a problémák végiggondolása, „megdolgozása” fontos – de sokáig mellőzhető. És főként azért, mert léteznek arisztodemokraták. Adódik a kérdés: miképpen lehetségesek?

A fentiekből adódhat válasz is: többféleképpen. Például úgy, ahogy (gróf) Révay József életműve létezik. (A grófi címre figyeljünk, de tegyük zárójelbe. Nehogy alulmúljunk a XIX. század eleji olvasói csúcstechnikát, amely szerint a művészet és tudomány köztársaságában csak a tehetség és műveltség számít.)

Miképpen létezik Révay József életműve? *Számunkra*valóan természetesen úgy, ahogy olvassuk. Feltehetően *magánvalóan* is létezik valamiképp, ezt azonban – lévén olvasók – soha nem fogjuk megtudni. E közbevetést nem csupán azért tettük, hogy ráhangolódjunk Révay kantiánus ihletésű írásaira, hanem azért is, hogy felhívjuk a figyelmet egy kétségtelen tényre: a műveket írók és olvasók együtt alkotják. Kevésbé barátságos megfogalmazásban: az írás ki van szolgáltatva olvasójának. Ez nem jelent okvetlenül antinómiát (író és olvasó feloldhatatlan ellentmondását) jelezhet paradoxont is. (Ugyanazt *látszólag* feloldhatatlan változatban.)

Fentebbi állításunk mindaddig hipotézis marad, amíg nem bizonyítjuk, vagy nem illusztráljuk legalább. A bizonyítás hosszabb és részletesebb eljárás, ezért műfaji-terjedelmi okokból maradjunk az illusztrációnál.

Olvassuk Révay József írásait először antinómiaként, később paradoxonként. Szerencsére a könyvben magasan képzett olvasóval is találkozunk az előszóíró Percz László filozófus személyében. Ő főként antinómiákért olvas, elmenve az effajta olvasás végső határáig, az ellentmondások feloldásának *hiányérzetéig*. Kövessük olvasásmódját. Előszava szerint Révaynak már az életrajza antinómiát rejt. „Előkelő, jómódú, tehetséges, sikeres. Élsportoló, többféle sportot is űz, gyephokicsapatával nemzetközi mérkőzések résztvevője. Festőművész, kiállító alkotó (...) filozófiai művei mellett publicisztikai, történeti, szociológiai munkákat ír.”

Ezzel együtt: „Tévednénk, ha kiegyensúlyozott, harmonikus személyiségnek és a tudományos diszciplínákat könnyedén váltogató zseninek gondolnánk. Valójában inkább öngyötrő, tragikus alkat. Nyughatatlan, kereső szellem, aki többre becsüli a kérdést a válasznál, a problémát a megoldásnál, a nyitott elméletet a lezárt szisztémánál.”

Íme az első antinómia: ragyogó külső-belső lehetőségek és adottságok, kontra öngyötrő alkat és életmód. Hasonló technikával kibontható a többi feloldhatatlan ellentmondás is.

Szembekerül – az olvasóban és némiképp az életműben is – a filozófia mint „katedratevékenység” egyfelől, mint életproblémák megoldási kísérlete másfelől. Így jutunk el az előszóíróval együtt Révay doktori disszertációjáig, melynek címe (*A megismerés antinómiája Kantnál*) sokszoros antinómizálás lehetőségét jelzi. Az olvasásban valóban tovább halmozódnak a feloldhatatlan ellentmondások, amennyiben Révay egy antinómiacentrikus filozófia autentikus olvasójaként jelenik meg. A feloldhatatlan feszültség fokozása sokáig folytatható. Lehet például (az előszó él is a lehetőséggel) Révay vitacikkeiben pusztán a partnerek kibékíthetetlen ellentétét látni, legyen szó sportról, a nők helyzetéről vagy a kapitalista embertípust felváltó új emberről.

Ezek az írások önmagukban valóban kevésbé ösztönöznek másfajta olvasásra. Még az írásmód is elbírja az antinómiacentrikus megközelítést. Lehet például azt állítani, hogy Révaynál esetenként nem oldódó feszültség van a virtuózan szellemes, olvasmányos megformálás, valamint a gondolatmenet elvontsága és valóságidegensége között.

Azonban: olyan sokoldalú, gazdag gondolkodónál, mint Révay József, az életmű (számunkra: az olvasmány) egyszercsak elkezd kinőni az antinómiaolvasás kereteit. Ennek jelei már az etikai írásokról szóló megjegyzésekben megmutatkoznak, amikor az előszó szerzője majdnem megnevezi a feloldás lehetőségét.

Érdemes illusztrálnunk ezt a „majdnem”-et. Az olvasó így ír. „(Révaynál) a »kellés« élménye... közelebbi elemzés nyomán belsőleg ellentmondásosnak mutatkozik: két ellentétes mozzanatot foglal magában (...) Egyrészt ugyanis nem egyéb, mint hiányérzés.

Arra eszmélünk rá benne, hogy valami, aminek lennie kellene, nincs (...) Feszültség van tehát a tapasztalati világ struktúrája és valamilyen transzcendens – ideális tényező között. Másrészt azonban való és kellő között nemcsak ellentét van: valamilyen eredeti megegyezés, belső összhang »ősi megfeleléség« is...

A »kell« fenomenológiailag evidens tényállásából tehát egyforma érvénnyel következik két, tartalmilag ellenkező tétel. Az etika alapelveinek elemzése antinómiához vezet.”

Révay pedig így: „Az értékelés rádöbben, hogy a valóság nem minden, hogy a mindenség reális valóságra és irreális értékekre tagozódik, hogy a metafizikai világrenddel axiológiai világrend *áll szemben*. Számunkra az értékek világa a valóság világával ellentétben »kellőként«, az adatokkal ellentétben »feladatként« jelentkezik.”

Világos, hogy olvasónknál Révay gondolatai azért *alakulhatnak vissza* antinómiává (azért állnak meg a „majdnem” feloldásánál), mert olvasástechnikája kevésbé érzékeny az árnyalatokra. Ha figyelne, pl. az „adat-feladat” szójátékra, megpillanthatná a feloldás személyre szabott lehetőségét: a *feladatot*. Sőt együtt tudná látni azt a saját szövegében felbukkanó „hiányérzéssel”, a hiányérzés- és feladatcentrikus olvasás pedig ki tudná tagítani az antinómiaolvasás határait.

A kitágítás nem történik meg, ám olvasónk egyre közelebb kerül hozzá. A művek is egyre inkább erre ösztönzik. Így jutunk Révay történeti-szociográfiai munkájáig (Kisnemesek Tajnán). Ezt is fel lehet fogni kibékíthetetlen ellentétként, „egyetlen folyamatos polémiaként” a kortársi népi ideológia romantikus változatával. Magában a műben is bőségesen találunk antinómiákat. Azonban a feloldás mindennapi lehetőségei (nemesek és jobbágyok házassága, a kisnemesi életforma átmeneti jellege, családi perek és békülések, stb.) minduntalan áttörnek az ellentétek kibékíthetlenségét – erre készítve az író és olvasóját is. Mit tesz ilyenkor az antinómiaolvasó? Többnyire kivételnek, különleges esetnek látja azt, aminek *kezdeményeit* az életmű egészében érzékelté, de nem

tárta fel (ld. hiányérzet). A kivételt rendszerint visszavezeti valamilyen cáfolthatatlan természeti – életkori, alkati – mozzanatra. Ez történik az előszóban is: megtudjuk, hogy Révay *időskori, késői* műveiben egyre inkább az ellentmondások feloldásán munkálkodik.

Ha így olvasunk, összegzésként cáfolthatatlan, ám elvont (leegyszerűsítő) tanulságot kapunk: az antinómiák feloldásának két lehetősége van, a történelem és gyakorlat.

Ha nem érjük be ennyivel – az előszóíróhoz hasonlóan –, személyes és patetikus kiegészítéssel élhetünk: „Az életút és életmű: egyetlen intellektuális küzdelem az antinómiákkal. Győzelemmel végződő küzdelem: a történelemben és a gyakorlatban meghaladhatók hát az antinómiák.”

Vagy mégsem? Az előszó így folytatódik:

„A végső, tragikus »antinómia«, hogy e fölismerés után éppen a történelem és a gyakorlat – a gyömrői kommunisták puskagolyóiban kifejeződő történelmi gyakorlat – oltja ki az életét, zárja el a fölismerések alkalmazásának lehetőségét. Tragikus halála: életművének része.”

Ha végigolvastuk az előszót, visszanézhetünk. Világossá válhat, hogy az antinómiaolvasás nem valami rossz – mindössze kis határfokú: bezárja az olvasmányt egy bizonyos gondolkodói-alkotói keretbe, miközben elvont tanulságokká egyszerűsíti. Már itt kirajzolódik egy – a szociális és politikai sajátosságokon túllépő – „arisztodemokratizmus” is. Olyan írói-olvasói gondolkodás és alkotásmód, amely az arisztokratából a zártságot, bezárkózást, demokratából a leegyszerűsítést teszi módszerré.

Ne álljunk meg itt, ne zárjuk be az író és olvasóját egy kihatásfokú arisztodemokratizmus korlátai közé. Annál is inkább, mert mindkettőjüknél állandóan jelen van a túllépés *hiányérzete* (ld. mint fent). Ha mármost a hiányérzettől hagyjuk magunkat vezetni, úgy olvashatunk, hogy kiderüljön: az antinómiák feloldása – írónál és olvasójánál – már létezik valamiképp. Kezdeményeiben legalábbis. A *kezdemény* pedig paradoxonkész létező, amennyiben van is meg nincs is (kifejlődve) egyszersmind. Ha tehát kezdeményekért olvasunk, végső soron paradoxonolvasással élünk, azaz *látáslag* feloldhatatlan ellentmondásokat keresünk és találunk.

Az effajta olvasásban áthelyeződnek a hangsúlyok. Minden olyan mű (és részlet) fontos lesz, ahol nagyon sokféle egymástól távolálló dolog létezik együtt az életben és a gondolkodásban. (Ezért az időrendi megközelítés értelemszerűen felborul.) Révay József életművéből így lesz számunkra legfontosabb a tajnai kismemesekről szóló történelmi-szociográfiai munka (amely, mint emlékszünk, legkevésbé fért el az antinómiaolvasás keretei között.)

Már az első mondatokban szembeütő a *szöveg gazdagsága* gondolatokban és életanyagban:

„A történelmi köznemességben olyan népi réteget kell látnunk, amely egyúttal a maga ura is volt... (Ám) a köznemességnek a megszerzett jogokhoz való görcsös ragaszkodása, politikai merevsége, életre segített olyan töle tulajdonképpen idegen feudális elemeket, amelyekben már kevesebb hely jutott a »demokratikus vagy népi szándék« számára. A túlságos szabadság ekként ellentétbe csap át: előhívja a feudalizmus, az oligarchia, a latifundium rendszer jelenségeit, s ezeknek a jelenségeknek mintegy a háttapján megjelenik a jobbágyság, amely politikai, kulturális és gazdasági elnyomatásban élt (...) A köznemesei rend és a jobbágy osztály közötti közlekedés nincs eltorlaszolva...”

A történelem, gyakorlat, hiányérzet és feladat sajátosan működik a szövegben. A történelmi köznemesség átmeneti életformája a következetes (és személyesen érintett) kutató számára felkínálja az ellentmondások feloldhatóságának életanyagát. Ugyanennek a nemességnek a bezáródása és politikai merevségre való hajlandósága modellezi egyben a gondolkodói bezárkózást és vergődést a feloldhatatlannak felfogott ellentmondások szorításában.

Mindez együtt hat idézetünkben a szabadságproblémával, sőt a szabadságproblémában rejlő feszültséggel. Révay *megkísérli* a feszültséget feloldani, és majdnem eljut addig, hogy a *kísérletet mint műveletet* a szabadság belső feszültségének feloldásába „beledolgozza”. Egy lépésre van tehát a kanti szabadságparadoxontól, amely szerint „(Az embernek) szabadnak kell lennie, hogy erőit a szabadságban célszerűen használhassa. Az első kísérletek mindenestre nyerseks és közönségesek lesznek, és veszélyesebb állapotokkal fognak járnak, mint mikor az ember még mások parancsa, de egyben azok gondoskodása alatt állt, de hát az észre sehogymásképpen csak saját kísérletekkel lehet megérni, és az emberek szabadságában kell álljon e kísérletek megtétele.”

A hiányzó lépést – a feszültségtől a paradoxonig – Révay nem tudja ugyan megtenni, ám kétségtelenül kijelöli a lépés helyét. Más szóval: gazdag gondolat- és életanyagát nyitja a paradoxonok felé.

A nyitás érezhető más írásaiban is, ha figyelünk az árnyalatokra:

A sokoldalúan sikeres élet és az „öngyötrő” alkat feszültsége feloldódik a kutatószennvedélyben: „(A családtörténetben) a történelem egzisztenciális érdeké lehet és éppen ez az egzisztenciális érdek az, ami felcsigázza a vérbeli történésekben a kutató erős lendületét. A kutatót, ha valamilyen módon hozzátartozik tárgyához – itt tüzelheti legforróbban egzisztenciális érdeke...”

A kutató láza úgy aránylik a kegyességhez, mint a tüzes ifjú szerelme az aggszűz jótékonykodásához.” A tudományos katedrafilozófia és a megoldandó életproblémák között közvetítésnek kínálkozik egy sajátos felfogott diagnosztizáló szemlélet: „Diagnózis szó annyi, mint »átismerés«, azaz ismereti keresztlátolás, továbbhatolás, mélyebbre hatolás (...) Olyan ez, mint amikor sűrű köd mögött először csak sejtésszerűen látjuk meg a valóság különböző dolgainak, fáknek, házaknak és mozgó embereknek az alakját, majd – *nagyjából értelmi művelettel* – kiküszöbölve a köd torzításait, visszavezetjük tényleges alapjukra azokat a dolgokat, amelyek a ködben fantasztikus árnyképeknek mutatkoznak csupán. Vagy – Platón híres barlang hasonlatával élve – azt mondhatjuk: olyan a diagnózis, mint amikor valamely dolognak a falra vetett árnyképéből kiindulva jutunk el magának a dolognak a szemléletéig”.

A diagnózis fogalmával együtt becseles számunkra a hasonlatok is, mint „nagyjából értelmi műveletek”. Minthogy egymástól nagyon távol álló dolgokat kapcsolnak össze (diagnózis, őszi köd és Platón), működésben mutatják meg a feszültségoldás egy – nagyon hatékony – eszközét.

Hasonló szerepet töltenek be más írásokban a kérdések. A vitacikkekben például oldják a partnerek közötti „kibékíthetetlen” ellentétet. „Kedvező jelenségnek minősítsük-e tehát a magyarság és kultúrája kettősségét, vagy kedvezőtlennek? A figyelem tartós lekötése külön erőfeszítést kíván-e a dolgozó részéről? A munka mindjárt eredetileg is idegenszerű volt-e a belső ösztönzéshez képest?” Stb.

Az etika és morál *belső* feszültségének feloldhatóságáról mint hiányérzetről már szoltunk és a történelmi – szociográfiai munka gazdagságát és nyitottságát sem kell újból részleteznünk.

Fő vonalaiban (műfajunk korlátai között) így áll előttünk a Révay-életmű, ha az ellentmondások feloldhatóságáért, paradoxonkész helyzetekért és gondolatokért olvassuk.

Mint látható, olvasásmódunk nem zárja ki az antinómiákat, csupán továbblépteti őket a feloldódás felé ott, ahol az írásokban (vagy a tárgyukat képező életanyagban) erre lehetőség mutatkozik.

Ily módon növekszik olvasásunk határfoka: „több fér bele” az életműből. Ezért több információból alkothatjuk újra az arisztodemokrata fogalmát is. A paradoxonolvasó úgy látja az arisztodemokratát – Révay Józsefben is –, mint aki arisztokratából az igényességet és gazdagságot, demokratából a nyitottságot viszi tovább gondolkodói-alkotói módszerként.

A paradoxonolvasásból kinövő arisztodemokrata fogalom szintén túllépi a szociális-politikai megközelítés határait. Ennyiben

hasonlít az antinómiaolvasásban előállított fogalomhoz. (Emlékeztetőül: antinómiaolvasóként olyan arisztodemokrata fogalmat kaptunk, amely arisztokratából az elzárkózást, demokratából a leegyszerűsítést teszi módszerré.) A hasonlósággal együtt a kétféle fogalom különbözősége is jelentős: az antinómiaolvasásé kisebb hatásfokú, a paradoxonolvasásé nagyobb. (Mint láttuk, többet be tud fogadni ugyanannak a szerzőnek műveiből és életanyagából.)

A különbözőség feszültséget jelez, amely első pillantásra szociális vagy politikai ellentmondásként jelentkezhet. (Sőt úgy is, mint a szociális és politikai sajátosságok közötti ellentmondás, ld. Arisztokratának születik az ember, demokratává lesz – ha lesz.)

Ha azonban nem állunk meg a felületen, és az arisztodemokrata fogalmát többféle olvasással „feltöltjük”, a feszültség lényegibb, univerzálisabb problémák felé mutat. Esetünkben a kisebb és nagyobb hatásfokú írás és olvasás „ellentmondását” mutatja meg – ugyanannál az írónál és olvasónál. Az így felfogott ellentmondás paradoxonkész, azaz eleve feloldásra „ítél”, hiszen ugyanannak a dolognak két – különbözőségében folytonos – fejlettségi fokát jelzi.

Ha így olvasunk és nem állunk meg az antinómiáknál (valamint a velük együtt járó tragédiánál és szenvedésnél), megkereshetjük a történelemben és gyakorlatban a feloldás számunkra való feladatát. Másképp nézzük Révay József életművét és halálát is.

Ez utóbbiban megpillantjuk a gyenge hatásfokú feszültségoldás szülte fájdalmas tragikomédiát: az antinómiák feloldásának fegyveres, likvidátori változatát. Más szóval: megpillantjuk a *kontraszelekciót*, amely ott működik minden olyan változásban, amely a jövőt nem a már meglévőből szándékozik megkonstruálni.